

DOI: [https://doi.org/10.18524/2410-2601.2023.1\(39\).306546](https://doi.org/10.18524/2410-2601.2023.1(39).306546)

УДК159.942.3+316.77+126

*Віталія Готинян-Журавльова, Ірина Сумченко***СМІХ КРІЗЬ ЧАС: НАРОДЖЕННЯ ТА СМЕРТЬ****В ОБРЯДОВИХ ПРАКТИКАХ ТРАДИЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ**

Стаття присвячена аналізу ролі сміху в церемоніях народження та смерті в різних традиційних культурах. Аналізуються різноманітні форми та прояви сміху в ритуальному контексті, а також його вплив на формування та зміну культурних норм і цінностей. Розглянуто багатогранну природу сміху, підкреслено його здатність виступати механізмом соціальної адаптації, засобом подолання страху перед невідомим і способом вираження спільної солідарності. Висвітлено історичну еволюцію сміху в ритуальному контексті, зосереджено увагу на його символічному значенні та впливі на формування культурної ідентичності.

Ключові слова: сміх, народження, життя, смерть, поховальні ритуали.

Ритуальний сміх грає важливу роль у культурних та соціальних практиках традиційних суспільств. Цей вид сміху відрізняється від звичайного тим, що виконує певні функції, котрі пов'язані з релігійними, культурними чи соціальними ритуалами, він носить обов'язковий характер і є частиною ритуальних дій.

Сміх як соціокультурний феномен має двояку сутність. З одного боку, є прямию суспільною сферою сміху, яка присутня в історично стародавніх, в тому числі архаїчних, обрядах. У таких випадках особистість ще не провела межі між собою та соціальною цілісністю.

Спочатку сміх відіграв важливу роль у ритуалах і обрядах як інструмент соціальної інтеграції, сприяючи злиттю у спільнотах, допомагаючи усвідомленню ключових соціальних норм і цінностей, забезпечуючи соціалізацію членів групи, зміцненню соціальної структури та діяльності соціального відтворення. Крім того, у давніх культурах сміх у ритуалах виконував важливі гносеологічні, культуротворчі, комунікативні функції тощо. Народна сміхова культура дозволяла закріплювати, передавати та трансформувати символічні форми ідентифікації людини і середовища, оптимізувати норми і цінності, які визначають соціальну поведінку.

Таким чином, у первісних громадах обрядовий, ритуальний сміх виконував багатофункціональну роль саморегуляції, об'єднуючи заперечний і підтверджувальний початок. Він одночасно руйнував старий світ, створюючи новий, виступав протилежністю реальності та її відображенням, перетворював будь-який порядок на первісний хаос і, долаючи непереборні життєві суперечності, творив простір гармонії та балансу.

Міфологізоване, синкретичне сприйняття дозволяло виявити універсальність сміху. Він міг використовуватися як для засудження, критики, репресій, так і як нескінченне джерело життєствердження, вираз загальної первісної радості існування.

Багатьма культурами світу життя тлумачиться як подорож у просторі та часі. Цей шлях, що уособлює складне випробування, веде через поступове розуміння світського і священного, ілюзорного і реального, людського і божественного, життя і смерті. «У давнину люди сприймали себе як невід'ємну частину навколишньої природи, де поняття життя і смерті тісно перепліталися, і межа між світом живих і померлих була розмитотою» [Сумченко, 2022: 87].

Усвідомлення багатоаспектних функцій сміху стало причиною його незмінного включення до церемонії та релігійних обрядів різного призначення, особливо у ті, які були спрямовані на підвищення життєздатності громади. В аграрних культурах стародавніх племен сміх став невід'ємним елементом ритуалів, спрямованих на підвищення родючості землі та забезпечення гарного врожаю. Сміх сприймався як щось, що дарує життя. Міфи давнини надають безліч прикладів, які демонструють такий зв'язок.

У цьому сенсі досить цікавим є давньоєгипетський папірус Інсінгера, який зберігається у нідерландському місті Лейден, у Державному музеї старожитностей. «Це величезний демотичний документ завдовжки 6 метрів 13 сантиметрів. Текст, написаний на ньому, відноситься до II–I ст. до н. е., хоча почерк, яким написаний текст на цьому папірусі, датується I ст. н. е.» [Boeser, 1935: 28]. У цьому папірусі міститься екзотичний варіант пояснення створення світу. Так, головним творчим діянням тут виступає сміх. Коли бог вперше засміявся, з'явилося світло, коли він засміявся вдруге, виникла вода. Так поступово виникають інші субстанції, так виникають і «сім богів, які керують світом» [Lichtheim, 2006: 126]. Після, останньої, сьомої посмішки бога-творця виникла людська душа.

У міфології стародавніх греків сміх також грав роль джерела життя. Це добре ілюструє міф про Деметру та її дочку Персефону. У сюжеті міфу говориться, що після того, як Аїд, владика підземного світу, викрав Персефону, Деметра, богиня врожаю, поринула у відчай і перестала сміятися, що призвело до того, що «усе на землі припинило свій ріст. Листя на деревах зів'яло і пообпадало. <...> Не було плодів у садах, посохли зелені виноградники, не стигли в них важкі соковиті грона. Раніш родючі ниви опустіли, ані билиночки не росло на них. Завмерло життя на землі. Голод панував усюди, скрізь чувся плач і стогін. Загибель загрожувала всьому людському роду» [Викрадення Персефони Аїдом: 2023].

Тужачи за своєю донькою, Деметра покинула Олімп, переодягнулася у чорний одяг простої жінки і пішла світ за очі. Безцільно блукаючи, вона дійшла до міста Елевсіна. Доньки місцевого царя запросили Деметру до

себе і привели до своєї матері Метанейри. «Служниця Метанейри, весела Ямба, бачачи глибокий сум невідомої, намагалася розвеселити її. Вона весело прислужувала їй і своїй господині Метанейрі; голосно лунав її сміх і сипалися жарти. Посміхнулась Деметра вперше з того часу, як викрав у неї Персефону похмурий Аїд, і вперше погодилася вона вжити їжі», що можна тлумачити як перший крок до повернення весни, відновлення росту рослин та відродження природи [Викрадення Персефони Аїдом: 2023].

Стародавні греки (втім як до єгиптяни) практикували фалічні культу. На честь Діоніса влаштовувалися святкові процесії з фалічними символами, які супроводжувалися веселими народними гуляннями. «Фалічні пісні», які виконувалися в ході цих урочистостей, були виразом радості у зв'язку зі завершенням всіх невідкладних робіт, закінченням війни тощо, відзначаючи час, коли можна було насолоджуватися чуттєвими радощами.

Символом перемоги добра над злом, приходу весни та кінця зими є *Холі* – це яскравий і веселий індійський фестиваль, відомий також як свято кольорів або свято весни. На Рангвалі Холі, другий день свята, люди виходять на вулиці, щоб обсипати один одного сухими кольоровими порошками та поливати підфарбованою водою з водяних пістолетів та балонів. Атмосфера під час Холі надзвичайно дружня та весела; бар'єри віку, статі, касты та соціального статусу на період свята зникають, адже «перебуваючи у сміховому стані та переживаючи його, людина символічно скасовує жорстку ієрархію соціальних ролей та в ігровій за своєю суттю сміховій практиці стверджує своє Я» [Левченко, 2016: 76]. Це свято символізує веселощі, любов та оновлення, відзначається дуже яскраво та барвисто, що робить його надзвичайно популярним не лише в Індії, але й у всьому світі.

У Середні віки на Заході був поширений звичай так званого «великоднього сміху». У християнських країнах у період Великодня було заведено, що під час богослужінь священик розважав парафіян жартами непристойного змісту. Ця традиція символізувала закінчення Великого посту та воскресіння Ісуса Христа як відродження життя. «Непристойності були елементом усіх ритуалів, що символізували відродження, перехід, отримання нового статусу. Лаяли та обливали нечистотами під час ініціаційних обрядів, ритуалів дефлорації, потлачу тощо. Віддавна вважали, що непристойні слова мають чудесну силу дзеркального (з точністю «до навпаки») відображення дійсності» [Косюк, 2009: 11].

Збіг часу святкування воскресіння з весняним періодом і допустимість жартів та розваг підкреслюють оновлення природи та початок нового циклу життя, що також відображається у звичай квітневих жартів, спрямованих на виклик сміху та, подібно до інших ритуальних дій, націлених на збільшення врожаю та продовження роду.

Важливо, що у багатьох релігіях з культом божества, що переживає смерть і відродження, сміх виникає як необхідний елемент у моменти найбільшого занепаду життєвих сил. Через сміх, спочатку штучний, подібно до «фальшивих» сліз плакальниць, швидко відбувається перехід до щирої колективної радості, яка об'єднує учасників церемонії загальним захопленням і надією на новий початок, можливість подолати кризу та оновлення буття.

Ритуальний сміх як елемент давніх традицій та обрядів грав значну роль у житті громад, особливо у контексті таких значущих подій, як народження дитини. У традиційних культурах богині, які пов'язані з пологами, як правило, зображають з усмішкою. У давнину сміх вважався не тільки символом зачаття, але й активатором пологів, а також поштовхом для нового життя. Фігура жінки, яка сміється в моменти зачаття або пологів, вважається всесвітньо пізнаваним та архетипічним символом. Це відгомін давнього уявлення про божественний сміх, який супроводжує акт створення світу або стає причиною його появи.

У багатьох стародавніх культурах вважалося, що сміх має магічну здатність захищати як породілля, так і новонародженого від злих духів та негативних впливів. Сміх створював навколо сакральний простір, відганяючи нечисту силу та забезпечуючи безпечний процес народження. У деяких громадах для цієї мети запрошувалися блазні, або ж родичі самі виконували веселі пісні та жарти, наповнюючи дім радістю та сміхом.

Хотей, один із семи богів щастя в японській культурі, зображується з ротом, від сміху широко відкритим. Його сміх вважається символом щедрості, удачі та умиротворення. У японській традиції зустріч із зображенням Хотей чи з людьми, що зображають його сміх, тлумачиться як провісник щастя та добробуту.

Стародавні міфологічні уявлення часто виходили з ідеї, що впорядкований світ («космос») виникає з первісного хаосу і, згодом, може знову перетворитися на хаос. В архаїчних та традиційних культурах символічне повернення до хаосу розглядалося як необхідна умова для виникнення чогось нового, незалежно від його прояву.

У давніх культурах смерть розглядалася не як кінець, а як перехід з земного буття в іншу форму життя, природний процес, який можна порівняти із зміною дня та ночі або порами року. Спостереження за природними циклами спонукало людей адаптуватися до визначеної космічної ритміки, яка з часом сприймалася все більш соціалізовано. Постійна зміна життєвих етапів вчила бачити в людині істоту, що постійно перебуває в процесі переходу.

Так, сучасний англійський дослідник А. М. Хоккарт підкреслює, що «у різних частинах світу жарти і буфонаду настільки часто асоціюються зі смертю, що щоразу, коли ми стикаємося з ритуальним балагурством, доцільно з'ясувати, чи не присутня тут смерть реальна чи містична, і чи не залучені у те, що відбувається, духи померлих» [Hocart, 1927: 108].

Немає сумніву, що використання сміху під час поховання мало ритуальний характер. Можна говорити про те, що існує декілька різних причин пояснення його використання під час такої сумної події. По-перше, це допомога померлій душі покинути земний світ, оскільки сміх у даному випадку виступає ознакою переходу від туги, горя і суму до веселощів, переходу від смерті до життя. По-друге, обрядовий сміх під час поховальних обрядів розглядається як межа, як певний оберіг, який нейтралізує негативний вплив злих сил та відштовхує смерть. По-третє, використання ритуального сміху під час поховання самовбивць було локальним випадком другої причини, тобто знову-таки це спроба захисту живих людей. Нарешті, ще однією причиною ритуального сміху в процесі поховальних обрядів є намагання не допустити повернення мертвих до світу живих, дотримання порядку.

Так, в Ірландії існує традиція «веселого похорону» (*Irish Wake*), де родичі та друзі збираються, щоб вшанувати життя покійного з піснями, оповіданнями та, звичайно, сміхом. Цей обряд дозволяє згадувати радісні моменти, проведені з покійним, і висловлювати співчуття більш позитивним та життєствердним способом [Witoszek, 1987: 208].

На острові Сулавесі в Індонезії проводять обряд *Манене*, під час якого родини викопують тіла своїх близьких, щоб очистити, переодягнути, зробити спільну світліну. Попри здавалося б моторошний характер цього ритуалу, атмосфера залишається радісною та святковою, а сміх допомагає зберігати відчуття продовження життя попри смерть.

У Гані похорон часто супроводжується «поховальними танцями», які виконуються професійними танцюристами – трунарями. Ці танці можуть включати в себе елементи гумору та сатири, а також сценки з життя покійного. Виконання цих танців сприяє вираженню горя через сміх та радість. «Поховальні обряди мають психотерапевтичний ефект, оскільки пропонують чітку послідовність дій, частково відволікаючи близьких від сумних переживань, об'єднують сім'ю і колектив і забезпечують знаково-символічну комунікацію просторів (світів)» [Нівня, 2018: 67].

У Мексиці відмічають день мертвих (*Día de los Muertos*) – це колоритне щорічне свято, під час якого люди відзначають і згадують душі померлих. Хоча це не власне похоронний обряд, сміх і веселощі є важливою частиною святкувань. Люди створюють вівтарі, прикрашають могили та навіть використовують фігурки скелетів в комічних ситуаціях, щоб показати, що смерть є частиною життя.

У світлі цих прикладів, ритуальний сміх на похоронах відіграє ключову роль у багатьох культурах. Ритуальний сміх під час поховальних обрядів служить не лише способом вшанування пам'яті покійного, але й важливим засобом для вираження горя, зцілення та підтримки спільноти. Він допомагає людям пережити втрату, нагадуючи про непереможність духу, важливість життя та необхідність продовжувати йти вперед.

Таким чином, ритуальний сміх – це вид сміху, який використовується у певних ритуалах, церемоніях чи святах та має конкретне символічне чи соціальне значення. На відміну від природного реактивного сміху, викликаного почуттям гумору чи радістю, ритуальний сміх виконує певні функції у межах культурних, релігійних чи громадських практик. Він може бути засобом зміцнення спільності, вираження поваги до традицій, зняття напруги чи соціальних бар'єрів, і навіть способом очищення чи зміцнення.

Сьогодні ритуальний сміх продовжує бути важливою частиною багатьох культурних та релігійних практик, хоча його форми та функції зазнають змін. Сміх залишається потужним інструментом соціальної когезії, що сприяє формуванню почуття приналежності до спільноти, а також є важливим елементом у психологічному та емоційному благополуччі індивідів.

Список використаної літератури

- Викрадення Персефони Аїдом (2023), у: *Грецькі міфи*. Дата звернення: 10.05.23. Режим доступу: <https://legends.co.ua/myths/vikradennja-persefoni-ayidom-greckij-mif.html>
- Косюк, О. М. (2009) *Від Гоголя – до сучасності (дискурс народної сміхової культури)*, у: *Література та культура Полісся*, вип. 53. Ніжин, сс.3–12.
- Левченко, В. Л. (2016) *Сміх як антропологічний вимір культури*, у: *Дóжа/Докса. Збірник наукових праць з філософії та філології*, вип. 2(26). Одеса, сс. 74–81.
- Мальцева, О.В. (2008) *Осмилення смерті та безсмертя як ціннісних вимірів людського буття (соціально-філософський аналіз)*: автореф. дис... канд. філос. н.: 09.00.03/Донец. нац. ун-т. Донецьк, 20 с.
- Нівня, Г. О. (2018) *Ритуал як символічна форма соціальної комунікації*: дис..... к-та філос. н.: 09.00.03/ Державний заклад «Південноукраїнський нац.пед. ун-т імені К. Д. Ушинського». Одеса, 243 с.
- Сумченко, І. В. (2022) *Концепт «потойбіччя» у давніх міфологічних системах: уявлення та роль у культурі*, у: *Дóжа/Докса. Збірник наукових праць з філософії та філології*, вип. 2 (38). Сковородіана: *мандри філософування – 2*. Одеса, сс. 85–97.
- Шевцов, С. П. (2016) *Сміх як смерть*, у: *Дóжа/Докса. Збірник наукових праць з філософії та філології*, вип. 1 (25). Одеса, сс. 19–34.
- Boeser, P. A. (1935) *Demotic Papyrus from Roman Imperial Time*, in: *Egyptian Religion*. Vol. 3, New York, pp. 27–63.
- Hocart, A. M. (1927) *Kingship*. London: Oxford University Press. 235 p.
- Lichtheim, M. (2006) *Ancient Egyptian Literature, Vol. III: The Late Period*. Los Angeles: University of California Press, 253 p.
- Witoszek, N. (1987) *Ireland: A Funerary Culture?*, in: *Studies: An Irish Quarterly Review* Vol. 76 (302). Dublin, pp. 206–215.

Vitalia Gotynyan-Zhuravlyova, Irina Sumchenko

LAUGHTER THROUGH TIME: BIRTH AND DEATH IN THE RITUAL PRACTICES OF TRADITIONAL CULTURE

The article is devoted to analyzing the role of laughter in the ceremonial aspects of birth and death across various traditional cultures. It unveils the diverse forms and expressions of laughter within the ritual context, as well as its influence on shaping and changing cultural norms and values. The multifaceted nature of laughter is examined, highlighting its ability to act as a mechanism of social adaptation, a means to overcome fear of the unknown, and a method for expressing communal solidarity. The historical evolution of laughter in ritual contexts is illuminated, with a focus on its symbolic significance and impact on the formation of cultural identity. A comparative analysis of birth-death cycle rituals, where ritual laughter is utilized, reveals both universal and unique aspects of this phenomenon. Through the analysis of both historical and contemporary examples, the article illustrates how laughter serves as a bridge between the past and present, enabling communities to reinterpret and adapt traditional rituals in line with modern realities. The dual nature of laughter in ritual contexts - both celebratory and taboo - depending on cultural norms and the specific nature of the ceremony is also explored. The psychological dimensions of laughter within rituals are considered as a means of healing and psychological relief. The article proposes an understanding of the complex interplay between laughter, tradition, and ritual, emphasizing its unchanging significance in human culture.

Keywords: laughter, birth, life, death, funerary rituals.

References

- Vykradennia Persefony Aidom* [Abduction of Persephone by Hades] (2023), in: *Hretski mify*. Retrieved: 10.04.23 from: <https://legends.co.ua/myths/vykradennja-persefoni-ayidom-greckij-mif.html>
- Kosiuk, O. M. (2009) *Vid Hoholia – do suchasnosti (dyskurs narodnoi smikhovoi kultury* [From Gogol to modernity (discourse of popular culture of laughter)], in: *Literatura ta kultura Polissia*, vyp. 53. Nizhyn, pp. 3–12.
- Levchenko, V. L. (2016) *Smikh yak antropolohichnyi vymir kultury* [Laughter as an anthropological dimension of culture], in: *Аόζα/Докса. Zbirnyk naukovykh prats z filosofii ta filolohii*, vyp. 2 (26). Odesa, pp. 74–81.
- Maltseva, O. V. (2008) *Osmyslennia smerti ta bezsmertia yak tsinnisnykh vymiriv liudskoho buttia (sotsialno-filosofskyi analiz)* [Understanding of death and immortality as valuable dimensions of human existence (a socio-philosophical analysis)]: avtoref. dys... kand. filos. n: 09.00.03/Donets. nats. un-t. Donetsk, 20 p.
- Nivnia, H. O. (2018) *Rytual yak symvolichna forma sotsialnoi komunikatsii* [Ritual as a symbolic form of social communication]: dys... k-ta filos. n.:

-
- 09.00.03/ Derzhavnyi zaklad «Pivdennoukrainskyi nats. ped. un-t imeni K. D. Ushynskoho». Odesa, 243 p.
- Sumchenko, I. V. (2022) *Kontsept «potoibichchia» u davnikh mifolohichnykh systemakh: uiavlennia ta rol u kulturi* [The concept of the “afterlife” in ancient mythological systems: representation and role in culture], in: *Дóжџа/Докса. Zbirnyk naukovykh prats z filosofii ta filolohii*, vyp. 2 (38). *Skovorodiana: mandry filosofivannia* – 2. Odesa, pp. 85–97.
- Shevtsov, S. P. (2016) *Smikh yak smert* [Laughter as death], in: *Дóжџа/Докса. Zbirnyk naukovykh prats z filosofii ta filolohii*, vyp. 1 (25). Odesa, pp. 19–34.
- Boeser, P. A. (1935) *Demotic Papyrus from Roman Imperial Time*, in: *Egyptian Religion*. Vol. 3, New York, pp. 27–63.
- Hocart, A. M. (1927) *Kingship*. London, Oxford University Press, 235 p.
- Lichtheim, M. (2006) *Ancient Egyptian Literature*, Vol. III: *The Late Period*, Los Angeles, University of California Press, 253 p.
- Witoszek, N. (1987) *Ireland: A Funerary Culture?*, in: *Studies: An Irish Quarterly Review*, Vol. 76 (302), Dublin, pp. 206–215.

Стаття надійшла до редакції 17.04.2023

Стаття прийнята 17.05.2023